

למידה פרטנית בהשראת הפדגוגיה הדמוקרטית

יעל ביבר-אביעד

א. מבוא

מהי למידה פרטנית? מדוע למידה פרטנית? איך היא מתבצעת? ומה יש לפדגוגיה הדמוקרטית לחדש בעניין זה? שאלות אלה הופכות להיות רלוונטיות יותר עם פרסומה ועם הפעלתה של תוכנית "אופק חדש", המעוררת חשיבה מחדש על למידה פרטנית.

בדיון ראשוני זה נבחן מה יש לפדגוגיה הדמוקרטית להציע ביחס ללמידה הפרטנית שאותה מזמנת תוכנית "אופק חדש".

החינוך הכללי כחינוך לאומי רואה את הלומד היחיד כחלק מקבוצה. הדרכים שהציע החינוך הכללי עד היום לחינוך הפרטני נבעו מראייה זו. ברפורמת אופק חדש יש רצון להתייחס ללמידה הפרטנית כאל "שיעורים פרטיים" בהתאם להישגיהם הלימודיים של התלמידים.¹ עם זאת ההתייחסות ללמידה פרטנית היא כאל הוראה בקבוצות קטנות (קרי, הפעלת למידה פרטנית דרך הפריזמה של הקבוצה).

הפדגוגיה הדמוקרטית מציעה תהליך הנפתח ביחיד – הלומד – ובמפגש שלו עם המלמד, תהליך המזמן בניית קבוצה שהיא קהילת לומדים. זו מבוססת על לומדים חופשיים שבחרו בלמידתם, מודעים לה ומנהלים דיאלוג ביחס אליה.

ב. מהוראה קיבוצית להוריה פרטנית

את המינוח הנוקָה תבע רביב רייכרט² כתחליף הקרוב בצלילו למילה השגורה הוראה, אך מיטיב לבטא את תפקידו של המורה, באשר הוא מסיט את התפקיד מן המשמעות של פקודה, צו ותקנה, ומקשרו להורות, מלשון היריון, קרי לאחריות אוהבת וליצירה.

הוריה פרטנית היא גישה חינוכית, המכירה בקיומה של שונות בין בני אדם והמאמינה שתפקידו של בית הספר להיענות לשונות זו באמצעות התאמת הסביבה הלימודית לצרכים של הלומדים השונים ולדרישות תוכניות הלימודים.

1 התחדשות בחינוך, אופק חדש כנסי מנהלים, משרד החינוך, מצגת <http://meyda.education.gov.il/files/Ofek/OfekChadashTashsat.pdf>

2 רביב רייכרט, ממקימי בית הספר הדמוקרטי בחדרה, מורה וחונך בבית הספר מאז 1988, מדרך פדגוגי בחממה ליזמות חינוכית.

1. מטרות ההוריה הפרטנית

ההוריה הפרטנית נועדה לקדם תלמידים במערכת הטרוגנית, ובתוך כך להתאים את ההוריה לצרכיו של כל לומד ולאפשר לו להגיע למיצוי מרבי של יכולתו הלימודית.

- בתחום הקוגניטיבי – הבאת כל התלמידים להישגים הנדרשים³ באמצעות ניסוח מטרות שונות לכל לומד.
- בתחום האישי – טיפוח לומד אוטונומי.
- בתחום החברתי – טיפוח לומד דיאלוגי.

ההוריה הפרטנית יכולה להתבטא בהתאמת המטרות לצרכים ולנטיות של הלומד, בהגמשת שיטות הוריה, בתכנון מועדי לימודים, בבחירת תוכני לימוד, בדרכי הערכה וכדומה.

2. התאמה לסגנונות קוגניטיביים שונים

בני אדם נבדלים זה מזה בדרך שבה הם מארגנים את סביבתם מבחינת מושגית ומקנים לה משמעות, בדרך שבה הם מסננים בה גירויים ובדפוסים הקבועים שהם מעבדים ומארגנים בהם מידע. סגנון קוגניטיבי הוא סגנון למידה וסגנון חשיבה של אדם. התחשבות בהבדלים בסגנונות הקוגניטיביים של הלומדים משמעה הצעה של משימות לימודיות שונות, התואמות את הסגנון הקוגניטיבי של כל אחד מהם. אלה יכולות להיות משימות של עבודה עצמית, משימות קבוצתיות לתלמידים בעלי סגנון קוגניטיבי דומה, או משימות מורכבות לקבוצה הטרוגנית מבחינה קוגניטיבית, כאשר ההתמודדות עם המשימה מחייבת התייחסות להיבטים השונים שלה, המזמנים סגנונות קוגניטיביים שונים (קשתי ואחרים 1997).

3. כיצד יוכל מורה לאבחן את הסגנונות השונים של תלמידיו?

הממצא החשוב ביותר הוא שהמאבחן הטוב ביותר של הסגנון הקוגניטיבי הוא התלמיד עצמו. אם מורה מציע לתלמידי הכיתה מבחר משימות לבחירתם, התלמיד בוחר בדרך כלל את המשימות המתאימות לסגנון הקוגניטיבי שלו, גם כאשר אינו מודע לסיבה בשלה בחר באותן משימות. שיטות ההערכה התהליכיות מתאימות מאוד להוריה לפי סגנונות קוגניטיביים.

ג. שאלות שמעלה ההוריה לפי סגנונות קוגניטיביים

- כאשר מלמדים את התלמיד באופן קבוע בדרך המתאימה לסגנון חשיבתו, האין זה מגביל אותו? רצוי שאדם ירכוש יכולת להתמודד עם סוגי חשיבה וסוגי משימות מגוונים.
- האין זה "מתייג" כאשר קובעים שלתלמיד זה או אחר יש סגנון קוגניטיבי מסוים?
- כיצד אפשר להיערך לעובדה שמערך הוריה המתחשב בסגנונות שונים דורש מן המורה הכנה רבה ביותר.

ד. יישום ההוריה הפרטנית על פי פרקטיקות החינוך הדמוקרטי

לפדגוגיה הדמוקרטית יש כלים ייחודיים להוריה פרטנית שאותם היא יכולה לתרום ליישום רפורמת אופק חדש. הכלים הללו נובעים מתפיסת הלמידה הייחודית של הפדגוגיה הדמוקרטית, ובשל כך זימון הכלים הללו הוא גם זימונה של תפיסת הלמידה הזו. אי-אפשר לזמן את הכלים בלא לשלב אותם בלמידה מעמיקה של תפיסת הלמידה הדמוקרטית.

3 חוזר מנכ"ל סט/3 (א), ד' במרחשוון התשס"ט, 2.11.2008.

ייחודה של הפדגוגיה הדמוקרטית, בהקשר שבו אנחנו עוסקים, הוא פירוק התהליך הלימודי הקבוצתי והבניית המרחב כמאפשר היענות רבה ככל האפשר לסגנונות למידה שונים של לומדים יחידים.

על פי החינוך הדמוקרטי, טיפוח המיוחד בכל אדם הוא תנאי הכרחי למיצוי הפוטנציאל הגלום בו. ממד מרכזי להתייחסות לשונות כערך הוא הסגנון הקוגניטיבי של התלמיד.

הלמידה, על פי תפיסה זו, מתחילה ביחיד. הוא בוחר בלמידה ומבצע אותה בסיועו של מלווה (חונך אישי, חונך בית, מלמד במרחבי למידה מסוגים שונים – שיעור, מרכז, סדנה). מתוך כך נובעת השתייכותו של הפרט לקהילה, שתפקידה להעצים את למידתו ולאפשר לו לתמוך בלמידה של אחרים, ומתוך כך לזמן ללומד הכרה בזכויותיהם של אחרים.

החינוך הדמוקרטי מציע שלושה כלים ללמידה פרטנית, שבהם ניתן להשתמש במסגרת אופק חדש:

1. חונכות

מהי חונכות? החניכה היא דרך למידה עתיקת יומין (הכט 2005). היא מתקשרת לדמויות בנות העת העתיקה כמו מנטור, חונכו של טלמאכוס, בנו של אודיסאוס, ולמערכות יחסים ימי ביינמיות, כמאסטר ושוליה וטיטור ותלמיד. בחינוך הדמוקרטי החונך הוא האיש המרכזי שאמור ללוות את הלומד במסע הלמידה האישי שלו. הוא תומך בלומדים במאבקם להגיע לאזורי החוזק והצמיחה שלהם. החונך הוא כתובת אנושית ללומד. הוא אדם קרוב מאחרים, מבוגר שאכפת לו: מתעניין, שם לב, מקשיב, מדבר, מלווה, מיעץ, משחק, מסייע, מבוגר שנמצא בעבור הילד. החונכות היא מימוש הרעיון של "חונך לנער על פי דרכו", היכרות אישית כדרך לפתרון הבעיות המועלות על ידי הילד, כדרך להתמודדות עמן במישור הלימודי, האישי, הרגשי והחברתי. תפקיד החונך הוא ליצור בסיס של אמון ביחסיו עם הילד, מבלי שהילד יפתח בו תלות בו מסוג כלשהו.

החונך תומך במסע הלמידה של הלומד בכמה אופנים:

- שאיפה לעצמאות הלומד, על ידי סיוע ליצור ולרכוש כלים שיאפשרו לו להגשים את מטרותיו.
- עיסוק בכבוד האדם. במהלך שיח מתמשך מזהה החונך את המטרות של הלומד ואת הכלים העומדים לרשותו ומברר עד כמה הוא רואה את הייחודיות של האחר ומכבד אותה.
- מודעות החונך לתפקידו ולעצמו, המסייעת לו לתת אמון בלומד, לאפשר לו את החופש לטעות וללמוד, להוקיר את מעשהו של הלומד ולהאמין בו.
- היכולת לקיים דיאלוג משמעותי ושוויוני עם הלומד.

2. מרכזי למידה

מרכז למידה (קשתי, אריאלי ווילסקי 1997) מוגדר בלקסיקון החינוך וההוראה סביבה לימודית שמטרתה לטפח לומד בעל הכוונה עצמית בלמידה. מאפייניו העיקריים הם: המשימות והפעילויות מתמקדות סביב מטרות ויסודות מארגנים; הפעילויות ואפשרויות הלמידה מגוונות ועשירות, והן מתאפיינות במידות שונות של למידה מובנית / פתוחה. למורה במרכז הלמידה תפקיד פעיל כמנחה וכמסייע, ומרכז הלמידה עצמו מצויד באמצעים מגוונים לבקרה ולמישוב בכל שלב של תהליכי הלמידה ובסיומם.

בבית הספר הדמוקרטי משמש מרכז הלמידה חלק ממסע הלמידה החופשי של הלומד, הבוחר בו כחלק מהתנועה החופשית שלו. הלמידה נוצרת בעקבות דיאלוג של חירות בינו לבין המרכז. בבתי ספר כלליים ניתן לפתח מרכזי למידה בהם נוצרת תנועה חופשית כזאת בשעות הלמידה הפרטנית, ולאפשר התאמה רבה יותר של צורכי הלומדים, סגנונות הלמידה והמורים המתאימים להם.

3. קהילת לומדים בשיטת ה-SML

הרצון ליישם את רפורמת אופק חדש מעלה תכופות את השאלה "כיצד ניתן לאפשר למידה פרטנית בתוך קבוצה?". מאמר זה מבקש לנסח את השאלה באופן אחר, המבטא את ההבדל בגישה: "כיצד ניתן לשלב את הלמידה הפרטנית בקהילת לומדים?".

ניתן להציע כאפשרות את ה-SML (Self Managed Learning). זוהי פרקטיקה ייחודית ללמידה ולהתפתחות, המשלבת חופש פעולה מקסימלי לפרט, תוך כדי עבודה במסגרת ברורה, ובקבוצה (Cunningham et al. 1999).

בשיטת ה-SML החופש בא לידי ביטוי בכך שלכל אחד מטרות למידה ואופני למידה יחודיים, המבוססים על צרכיו ועל תחומי העניין שלו. הגדרת המטרות ודרכי הלמידה נעשית בתהליך מובנה בקבוצה, במהלכו מתחייב כל לומד על חוזה למידה אישי.

הלומד מקבל החלטות בנושאים הבאים: מה אני לומד, איך אני לומד, מתי אני לומד, היכן אני לומד ובעיקר: למה אני לומד. למידה זו מתוכננת בהתייחסות לנקודות החוזק ולאזורי הצמיחה אותם ממפה הלומד בתחילת התהליך, ובהתאם לתחומים בהם בחר להעמיק. ה-SML נועד, בין השאר, לסייע ולהדריך את הפרט לקחת על עצמו אחריות גדולה יותר להתפתחותו ולצמיחתו האישית.

SML: יחסי פרט-קבוצה. נקודת המוצא של התהליך היא בפרט ובצרכיו. בהתאם לכך נעשה החיבור לתכנים. השדה הקבוצתי מאפשר את הדיאלוג, השיח והאחריות המשותפת לקידומו של כל פרט.

תפקיד הקבוצה הוא ליצור אקלים איכותי וחברי שמאפשר למידה, קבלה והתקדמות. הקבוצה מלווה את הלומד. תפקידה לעזור בחידוד המטרות אותן מציג היחיד וללוותו במסעו אליהם.

הקבוצה נותנת משוב, משקפת ומאירה נקודות ו/או תהליכים חשובים, מגבה את הלומד היחיד במסעו הלימודי והאישי ודואגת לעמידה בחוזה האישי של כל אחד מחבריה.

SML: חוזה הלמידה. תהליכי הלמידה ב-SML נבנים ונמדדים בהתאם לחוזה למידה שנכתב ונחתם על ידי הלומד, ובהתאם למעקב שנעשה על ידי הקבוצה. גם דרך ההערכה נקבעת על ידי הפרט (זו זקוקה כמו כן לאישור הקבוצה והמנחה). חלק משימת הצמיחה האישית והאוטונומית היא היכולת להעריך את עצמך.

תהליך הגדרת תוכנית הלמידה האישית וכתובת חוזה הלמידה מתבסס על חמש שאלות:

- עבר – איפה הייתי?
- הווה – איפה אני נמצא היום?
- עתיד – לאן אני רוצה להגיע?
- כלים – איך אגיע לשם?
- הערכה – איך אדע שהגעתי?

בתכנון החוזה הפרט מביא בחשבון את תוצאות החיפוש שערך, את שאלותיו המרכזיות על התחום בו בחר להעמיק ואת ניצני רעיונותיו ביחס להמשך דרכו.

לקבוצת הלמידה ולמנחה תפקיד מכריע בעזרה לקביעת יעד ומטרה ריאליים ובקביעת הדרכים להשגתם.

SML: הערכים המלווים את העבודה

- אינדיבידואליות: חוזה אישי
- עבודת צוות: קבוצת תמיכה ועזרה הדדית
- יצירתיות: הן אצל הפרט והן בעבודת הקבוצה
- איכות: דרישה ל-100% עמידה בחוזה
- מחויבות: לחוזה ולקבוצה
- אחריות: לניהול תהליך הלמידה

ה. סיכום

החונכות, מרכז הלמידה וקבוצת ה-SML הם כלים שניתן לתרגם לשפת הלמידה הפרטנית של "אופק חדש", באופן שיפתור את הדיסוננס המובנה ברצון לעסוק בלמידה פרטנית במסגרת קבוצות.

זימון הכלים של הפדגוגיה הדמוקרטית יכול לשמש פתח לדיאלוג רחב יותר מבעבר, של החינוך הכללי עם גישת החינוך הדמוקרטי, מתוך רצון לתת מענה לצרכים פרטניים, תוך הפיכת קבוצות אקראיות של תלמידים לקהילות תומכות ומעצימות של לומדים.

ו. על אודות הקלחת

הקלחת היא מרכז לפיתוח דרכי ההוראה-למידה של החינוך הדמוקרטי ולליווי צוותי חינוך בפיתוח ובהטמעת דרכי ההוראה-למידה חדשניות במוסדות חינוך פורמליים ובבתי ספר דמוקרטיים. הקלחת עוסקת בשילוב בין עבודת מחקר, פיתוח ותיעוד בכתיבה של פרקטיקות הוראה-למידה, לבין התנסות בשטח ביישום פדגוגיה דמוקרטית ובליווי אנשי חינוך בפיתוחה וביישומה של פדגוגיה זו בשדה החינוך. בין חברי הקלחת מומחים המגיעים ממוסדות חינוך שונים של החינוך הדמוקרטי (בתי ספר דמוקרטיים שונים, החממה ליזמות חינוכית), והאוחזים בידע מגוון ומעמיק לגבי פרקטיקות חינוך והוראה-למידה חדשניות הנהוגות בחינוך הדמוקרטי בישראל ובעולם.

שותפים: יעל ביבר-אביעד, רן לוסטיגמן, יולי חרומצ'נקו, רביב רייכרט, רויטל יהלום, טלי אשר, עמוס בר

ביבליוגרפיה

הכט, י', 2005. *החינוך הדמוקרטי: ספור עם התחלה*, ירושלים: כתר, המכון לחינוך דמוקרטי.
קשתי, י', מ' אריאלי, ושי' ושלסקי (עורכים), 1997. *לקסיקון החינוך וההוראה*, תל-אביב: רמות, אוניברסיטת תל-אביב.

Cunningham, I., B. Bennett, and G. Dawes, 1999. *Self Managed Learning in Action: Putting SML Into Practice*, Aldershot, Hampshire, England; Burlington, Vt., USA: Gower Publishing, pp. vii–viii.